

4У
Г40

1699

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

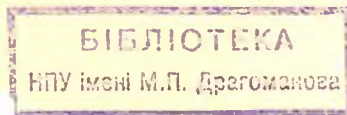
ГОРОДЕЦЬКА Вероніка Анатоліївна

УДК 801.561.3

СТРУКТУРА ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(У ПОРІВНЯННІ З РОСІЙСЬКОЮ)

10.02.01 - українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310154

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Криворізькому державному педагогічному інституті, Міністерство освіти України.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
ПЛЮЩ Марія Яківна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна,
Інститут мовознавства, провідний науковий
співробітник

кандидат філологічних наук, старший науковий
співробітник ШЕВЧЕНКО Лариса Леонідівна,
Український мовно-інформаційний фонд НАН
України, старший науковий співробітник

Провідна установа: Вінницький державний педагогічний інститут,
кафедра української мови, Міністерство освіти
України, м. Вінниця

Захист відбудеться "20" _____ 1998 р. о _____ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.04 в Національному
педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (252030, м. Київ-
30, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного
педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252030, м. Київ-
30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий " _____ " _____ 1997 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Вишневу

Вишневська Г.П.

Загальна характеристика роботи

Реферована дисертація присвячена дослідженню односкладних синтаксичних конструкцій сучасної української мови.

Актуальність теми дисертації. Односкладні речення являють собою семантико-граматичне явище української мови, тому проблеми визначення статусу односкладності, вивчення будови, особливостей вираження граматичного центру та поширювачів предиката, специфіки граматичних значень односкладних конструкцій є важливими на сучасному етапі розвитку мовознавства. У працях багатьох провідних синтаксистів ці проблеми висвітлюються досить глибоко і всебічно, проте їх вивчення далеко не завершене в українському синтаксисі. Відсутній цілісний підхід щодо розуміння сутності односкладного речення, не вироблені чіткі критерії класифікації цих мовних одиниць. Неоднозначно тлумачаться деякі види односкладних конструкцій. Остаточо не з'ясована проблема виявлення односкладних структур, які відрізняють українську мову від інших близькоспоріднених мов на рівні синтаксичної системи. Синтаксична теорія в українському мовознавстві хоч і має значні здобутки, водночас спрямовує увагу вчених на нові підходи до проблеми аналізу односкладних речень.

Отже, актуальність дисертаційної роботи зумовлена необхідністю поглибленого та системного вивчення односкладних синтаксичних конструкцій сучасної української мови.

Мета дослідження: дослідити семантику та валентно-потенційні можливості предикативного центру односкладних синтаксичних конструкцій сучасної української мови (у зіставленні з російською мовою як однією з близькоспоріднених мов).

Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких конкретних завдань:

1) описати основні структурні типи односкладних речень у сучасній українській мові у зіставленні з російською мовою;

2) з'ясувати валентні можливості предикативного центру односкладних речень, визначити способи морфологічного вираження найближчих поширювачів стрижневих компонентів;

3) дослідити специфічні риси та особливості функціонування різних типів односкладних речень у сучасній українській материковій мові в зіставленні з українською мовою діаспори та з мовою українського фольклору;

4) на основі зіставлення міжмовних модифікацій односкладних синтаксичних конструкцій з'ясувати синтаксичну синоніміку досліджуваних речень.

Науково-теоретичною основою дослідження стали:

1) фундаментальні розвідки Ф.Буслаєва, О.Востокова, Д.Овсянко-Куликовського, О.Пешковського, О.Потебні, Ф.Фортунатова, О.Шахматова у галузі синтаксичної теорії односкладних конструкцій;

2) дослідження українських мовознавців 20-30-х років М.Возняка, М.Гладкого, М.Грунського, О.Курило, М.Наконечного, М.Німчина, І.Огієнка, О.Огоновського, В.Симовича, С.Смеречинського, М.Сулими, які заклали традиції української синтаксичної науки;

3) праці сучасних дослідників синтаксису української мови (Л.Булаховського, Д.Баранника, В.Горяного, К.Городенської, А.Грищенка, І.Вихованця, П.Дудика, Л.Кадомцевої, О.Мельничука, М.Плющ, В.Русанівського та інших).

Методи та джерела дослідження. У представленій праці застосується описовий метод із використанням елементів зіставного та статистичного аналізу синтаксичних одиниць, метод лінгвістичної географії як допоміжний щодо вивчення граматичної будови материкової української мови у порівнянні з українською мовою діаспори, яка не була досі об'єктом дослідження, а також метод структурного аналізу.

Матеріалом для дослідження стали тексти, різні за функціональним спрямуванням. Крім джерел сучасної української материкової мови (твори О.Гончара, А.Дімарова, П.Загребельного, Ю.Збанацького, Л.Костенко, М.Рильського, В.Сосюри, М.Стельмаха та інших), використано також і тексти з творів української діаспори, написані та видані у Канаді (І.Багряного, В.Барки, О.Зусвського, О.Мак, Є.Маланюка, С.Гордінського, Б.Рубчака та інших), залучено фольклорний мовний матеріал (балади, думи, загадки, ліричні пісні, пісні родинно-побутового характеру, легенди, народні оповідання, прислів'я, приказки). За загальними підрахунками в роботі проаналізовано близько п'ятнадцяти тисяч односкладних синтаксичних конструкцій.

Тема дисертаційного дослідження "Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською)" входить до плану науково-дослідних робіт кафедри української мови Криворізького державного педагогічного інституту як складова її комплексної теми.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше системно описано основні структурні типи односкладних речень сучасної української мови; досліджено способи морфологічного вираження предикативного центру, найближчих поширювачів предиката, виявлено в системі односкладних синтаксичних конструкцій структури, які відображають її граматичну специфіку; здійснено зіставний аналіз систем односкладних речень сучасної української материкової мови, української мови діаспори та сучасної російської мови.

Теоретичне значення дослідження визначається його актуальністю та новизною. Результати проведеного аналізу дозволять більш глибоко пізнати сутність таких одиниць синтаксису, як односкладні речення. Їх класифікація, яка ґрунтується на структурних ознаках та ознаках комунікативної доцільності вживання, може бути використана у розробці загальної теорії синтаксису сучасної української мови.

Практичне значення роботи. Матеріал дисертаційного дослідження може бути використаний у процесі викладання сучасної української літературної мови, спецкурсів і спецсеминарів із синтаксису та стилістики, при вивченні мови письменників, в роботі лінгвістичних гуртків та проблемних груп із дослідження індивідуально-авторських стилів письменників, у поглибленому вивченні української мови в школах, гімназіях та ліцеях.

Вивчення синтаксичної синоніміки на матеріалі українсько-російських мовних паралелей сприятиме формуванню нормативного використання односкладних конструкцій, підвищенню культури мовлення, подоланню впливу синтаксичних норм близькоспоріднених мов, виробленню відповідних синтаксичних традицій української літературної мови.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на кафедрі української мови Криворізького державного педагогічного інституту. Результати дослідження викладено на щорічних наукових конференціях викладачів та аспірантів КДПІ (1994; 1995; 1996; 1997), на I-ому і II-ому Міжнародних симпозіумах "Людина: мова, культура, пізнання" у вигляді доповідей (Кривий Ріг: 1995, 1997).

Результати дослідження апробовано в лекціях із синтаксису сучасної української літературної мови, на семінарських заняттях в Криворізькому державному педагогічному інституті.

Мета, завдання і специфіка дослідження визначили структуру дисертації.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та джерел фактичного матеріалу.

Основний зміст дисертації

У вступі обгрунтовано актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження, основні методи роботи, наукову новизну, вмотивовано теоретичну значущість та сфери практичного застосування результатів роботи.

У першому розділі “Історія вивчення односкладних синтаксичних конструкцій” окреслено найважливіші етапи розвитку наукової думки на шляху дослідження явища односкладності, визначено основні напрямки його вивчення. Названа проблема стала предметом наукового інтересу лінгвісти початку ХІХ століття. Визначення сутності цього мовного явища, його природи, особливостей граматичного центру структур, первинності чи вторинності їх характеру стосовно інших одиниць, зокрема двоскладних речень, - ось далеко не повний перелік питань, поставлених і вирішуваних багатьма мовознавцями різних шкіл і напрямків протягом двох століть. Така увага до проблеми пояснюється, насамперед, специфікою синтаксичної системи, граматичні форми якої є найсталішими, найбільш постійними. “Матеріал поточної лексики... є тільки потік, що тече в певних берегах мовних синтаксичних норм,.. таких же тривалих і довговічних, як річища великих водяних мас, що змінюються тільки на протязі великих геологічних періодів”¹. За традицією односкладні речення аналізувалися в українських граматиках на основі протиставлення їх двоскладним реченням та урахування їх формальної повноти. Проте в україністиці, як і в слов'янському мовознавстві взагалі, односкладне речення розумілося і трактувалося по-різному, залежно від того, до якої наукової школи належав автор теорії. Першими звернулися до вирішення проблеми односкладності лінгвісти минулого століття (П.Лавровський, М.Лучкай, К.Михальчук, О.Павловський, Ф.Ржиг, І.Срезневський та інші). Але більшість досліджень у цій галузі мовознавства можна назвати тільки фоном, на якому з'явилися справді фундаментальні розвідки, в яких вчені звертали увагу не лише на окремі факти мови, а через системний

¹ Гладкий М. Мова сучасного українського письменства. - Харків: Державне видавництво України, 1930. - С. 26.

аналіз мовного матеріалу намагалися дійти до виявлення загальних напрямків розвитку слов'янського синтаксису, а потім і до створення загальнофілософських основ мови. Представники логіко-граматичного напрямку у мовознавстві (Ф.Буслаєв, О.Востоков) речення ототожнювали із судженням. У працях Ф.Буслаєва було закладено основи традиційного підходу до аналізу синтаксичної структури речення. Односкладні речення розглядалися ним як неповні.

Свій погляд на проблему визначення статусу односкладних речень у синтаксичній системі мови викладали й прихильники історико-психологічного напрямку в лінгвістиці. Вони вважали, що основою речення є присудок, без якого речення не може існувати. Саме присудок - це сила вислову, так вважали О.Потебня і Д.Овсянко-Куликовський.

Ф.Фортунатов пояснював особливості природи простого односкладного речення в межах формально-граматичного аспекту. Він також розглядав односкладні речення як неповні і пояснював їх сутність психологічними мотивами. Отже, у цілому в працях названих вище мовознавців питання теорії односкладності викладається розрізнено і безсистемно, односкладне речення як синтаксична одиниця трактується суперечливо. Названі концептуальні розбіжності не сприяли чіткому визначенню принципів аналізу односкладних структур, а відповідно, і критеріїв їх класифікації.

Уперше системно виклав теорію односкладних речень, назвав досліджувані структури цим терміном і створив їх класифікацію на основі формально-синтаксичного принципу аналізу односкладності О.Шахматов. Запропонований ним підхід домінував у мовознавстві упродовж тривалого періоду. Лінгвісти початку ХХ століття кваліфікували односкладні структури як логіко-психологічне судження, в якому немає вербалізованого суб'єкта судження (предмета думки). Ця особливість є своєрідною розпізнавальною ознакою такого типу структур. Суб'єкт судження як невербалізоване поняття в односкладному реченні виступає, на їх думку, у вигляді чуттєвого образу, що формується у свідомості носіїв мови під впливом понять, вражень від реалій навколишньої дійсності.

У працях О.Шахматова закладено основи традиційного підходу до визначення сутності односкладних речень (ці традиції розвивали О.Пешковський, В.Виноградов, Є.Галкіна-Федорук та інші). Однак прихильники такої позиції у синтаксичній теорії, розподіляючи односкладні речення на два типи (дієслівні та іменні), не завжди точно могли визначити в системі односкладності місце деяких типів

конструкцій. Особливо це стосувалося інфінітивних (типу *Встати!*) та генетивних (типу *А народу, народу!*) речень. А до складу безособових відносилися конструкції, які мали різні способи морфологічного вираження предикативних центрів (речення типу *Світало; Посаджено квіти близько винограду; Уперше в житті їй подарували сукню; Нікому працювати* тощо). Не було з'ясовано питання про визначення статусу структурно повних двоскладних і семантично неповних речень, які за значенням можна віднести до узагальнено-особових (конструкції типу *Що ти будеш робити?*).

Ці протиріччя в системі традиційного підходу до проблеми односкладності привели вчених до висновку, що існуюча класифікація потребує деяких уточнень. Представники структурної теорії синтаксису (В.Белашапкова, Г.Золотова, О.Кривоносів, Т.Ломтев, О.Мухін, Н.Шведова та інші) теж намагалися класифікувати односкладні речення і подати їх у вигляді списку структурних схем (ці дослідження здійснювалися на матеріалі російської мови). Але суто структурний підхід до аналізу синтаксичної одиниці надавав теорії формалізованого характеру, бо в ньому не враховувалося граматичне значення конструкції. Слід було всебічно підходити до аналізу мовної одиниці, враховувати всі аспекти її характеристики. Сформувалася думка про необхідність системного опису синтаксичних одиниць (О.Москальська). В основу такого підходу покладено поняття "модель речення". Моделі односкладних речень з відповідним набором структурних схем подано в працях К.Югай (для російської мови), О.Москальської (для німецької мови), І.Андерша, М.Савицького (для чеської мови), С.Сятковського, В.Климонова (для польської мови), а в українському мовознавстві односкладні синтаксичні конструкції є ще недостатньо вивчені.

За традицією українські дослідники односкладних речень вважають, що синтаксична одиниця аналізується системно: 1) за способом морфологічного вираження головного члена; 2) за характером оточення предикативного центру; 3) за специфікою граматичного значення конструкції. Так, зокрема, ще у 20-30-ті роки ХХ століття здійснено аналіз односкладних речень з предикативним центром, вираженим "формами на -но, -то" та "відмінюваною формою дієслова" у працях М.Гладкого, М.Грунського, С.Дложевського, Н.Завгородньої, О.Курило, О.Матвієнко, С.Овчарука, Ф.Смагленка, С.Смерчинського, М.Сулими. На особливості оточення головного члена звертали увагу М.Мироненко, О.Синявський, М.Солодкий, Я.Спринчак. С.Тимченко аналізував не тільки особливості структури граматичного

центру, а й його найближчих поширювачів (акузатив, вокатив, генетив, інструменталь). У цей же період українські синтаксисти досліджували односкладні конструкції, що відображають специфіку синтаксичної системи української мови (М.Гладкий, М.Грунський, О.Курило, М.Наконечний, К.Німчинов, В.Сімович, О.Смаль-Стоцький, С.Смеречинський, О.Сулима). Ці дослідження доводили, що "українська мова має в головних рисах синтаксу слов'янських мов; але, крім цього, має ще такі риси, яких не має в цілому ані одна слов'янська мова"¹.

Традиції українського мовознавства зберігаються і в наукових розвідках сучасних українських синтаксистів (дослідження К.Городенської, А.Грищенка, І.Вихованця, П.Дудика, О.Мельничука, М.Плющ, В.Русанівського). До центральних питань теоретичного синтаксису належать: 1) проблема визначення сутності явища односкладності та 2) проблема розподілу цих синтаксичних структур.

Автори "Украинской грамматики" узагальнили всі теоретичні джерела, в яких викладено погляди на цю проблему, визначили односкладні речення як такі, в яких "показником предикативності... виступає недиференційований головний член... Односкладність реалізується у відповідних структурних схемах, які формуються на основі властивих синтаксичній системі закономірностей передбачуваного й непередбачуваного поширення недиференційованих головних членів другорядними членами"². Але в українській лінгвістиці ще немає повного системного аналізу усіх існуючих односкладних структур. Тому назріла потреба створити класифікацію основних структурних типів односкладних синтаксичних конструкцій української мови, яка і подається в нашій роботі.

У другому розділі "Своєрідність структурних типів односкладних речень сучасної української мови" пропонується класифікація односкладних синтаксичних конструкцій сучасної української мови. Критерієм розподілу односкладних речень є спосіб морфологічного вираження предикативного центру та характеристика найближчих поширювачів предиката. В українській мові нами виділяється шість типів односкладних структур: прислівниковий, дієвідмінюваний, партиципний, інфінітивний, номінативний, прономінативний. Така

¹ Грунський М., Сабалдир Г. Українська мова. Фонетика.- Морфологія. - Синтакса. - К., 1926. - С. 62.

² Украинская грамматика. - К.: Наукова думка, 1986. - С. 202.

послідовність розташування структурних типів зумовлена особливостями їх функціонування у мові.

Під прислівниковим класом односкладних речень розуміються такі структури, в яких граматичний центр може бути виражений: 1) модальними словами - *Заспокойся, заспокойся, Панасе, не треба, чоловіче, - приклала голову до його грудей і схлинула (Стельмах); Не треба! Сонце серпня не живить! (Маланюк); Он не был готов к серьезному, и не нужно, чтобы она придавала этому такое значение (Гранін); От котикові треба йти по дрова (Український фольклор); 2) прислівниками (словами категорії стану): *Ночами кричали над абатством сови, було страшно й самотньо (Загребельний); Проміння небо голубить, На горах синьо-синьо, Лягнув хтось просто з туби Найчистішого ультрамарину (Гординський); И боязно, и тревожно (Астаф'єв); А отаману та й нам досадно, що ми всі не піймали коня, а він береться (Український фольклор); 3) словами нема/немає: *Дмухли - і нема (Загребельний); В купол глибінь полинув, до мимих склепів поплив спів - і немає (Рубчак); - Холод в воде-то бродить. У людей обувок нету (Абрамов); І хліба немає, і зима йде, і сіна немає (Український фольклор).***

Ці конструкції широко представлені в сучасній українській материковій та діаспорній мові, у мові українського фольклору та сучасній російській мові (близько 40 % від загальної кількості проаналізованих односкладних речень).

В українській мові функціонують структури типу *І нема за що схопитися (Багрянний); Нехай зникає в обширі серця, де нема йому чим горіти (Барка); Нуль є нуль, тому нема чого боятися смерті (Багрянний); Нам нема коли панькатися (Багрянний); Життя всі мрії підкосило, і більш нема куди піти (Маланюк).* Такі структури в російській мові не представлені. Вони перекладаються російськими відповідниками: *некуда деться, некуда писать, нечем писать, негде писать*, які теж належать до прислівникового класу речень сучасної російської мови (крім конструкції типу *нечем писать*, яка може бути віднесена до прономінативного класу).

До дієвідмінюваного класу односкладних речень відносяться структури із стрижневим компонентом, вираженим дієсловом: *Бо вона, коли й визнає співи, то тільки церковні, а від дідових пісень і люльки завжди гріхом пахне (Стельмах); Та десь спалахнуло й зайнялось Крізь хугу, крізь сніги і вітер, І долетіло, й перейшло в оспале тіло, в мляві жили (Маланюк); ...Пахло поздней осенью, было слякотно, промозгло,*

дышало сырой тяжестью близкого моря (Бондарев); Уже вечоріс, а вони все б'ються (Український фольклор).

Речення дієвідмінюваного класу є продуктивними в сучасній українській материковій мові, в мові українського фольклору та в сучасній російській мові (41%, 40% та 43% відповідно до загального числа проаналізованих односкладних речень). В українській мові діаспори ці конструкції складають лише 27%, що пояснюється більш широким використанням речень із стрижневим компонентом, вираженим формами на *-но*, *-то*.

Партиципний клас - це такий клас односкладних речень, в якому стрижневий компонент виражений предикативними формами на *-но*, *-то*. Односкладні конструкції цього типу являють собою специфічну особливість синтаксису української мови і відзначаються функціональною активністю. Про те, що в українській мові існує специфічна структура на *-но*, *-то*, зазначалося у працях М.Гладкого, М.Грунського, П.Залозного, О.Курило, М.Німчинова, О.Потебні, С.Смеречинського, М.Сулими, О.Шахматова, які називали такий тип конструкцій "речення типу *козаченька вбито*". М.Гладкий називає їх улюбленими в нашій народній мові зворотами, які "вважають за найвищий ступінь... безсуб'єктних речень цілої європейської синтакси..."¹. Граматичне значення таких конструкцій найкраще сформулювала О.Курило: "Направлена на прямий предмет минула чинність виходить від невідомої особи"². І.Вихованець називає головний член цих структур предикативними віддієприкметниковими формами на *-но*, *-то* і пояснює походження назви класу таким чином: від лат. *participium* - дієприкметник.

І коли написано, як Володимир, утікаючи від печенігів, розгубивши в сутичці всю свою дружину, сховався від смерті під містком у Василеві, то не вважалось те ганебним боягузством... (Загребельний); Не розвідано й не розпитано про шляхи степових навал (Маланюк); Обидві хати було так же прехороше розмальовано когутиками та квіточками, виногородами й вазонами, так було розцяцьковано, що й пальцем не було де ткнуть (Український фольклор); Это мщение было предупреждающей казнию, которую суждено было видеть Никитину несколько раз и в других обстоятельствах (Бондарев).

¹ Гладкий М. Мова сучасного українського письменства. - Харків: Державне видавництво України, 1930. - С. 51.

² Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. - К., 1920. - С. 5.

Інфінітивний клас односкладних синтаксичних конструкцій - це такий тип односкладних речень, у яких граматичний центр виражений інфінітивом у тому чи іншому оточенні.

Подолати, подавити, погнобити (Загребельний); І не вирватись, не стерти, Верузім тулубом не повстать, І даремно благають смерті Перепалені бодем уста (Маланюк); Вслушаться бы, вслушаться бы во все ухо в эту преклонно высказанную мысль, внять ей, а виявши, перемахнуть бы Леониду через городьбу, ухватиться за рога казенного мотоцикла (Астаф'єв); Та як же не шанувать такої худоби? (Український фольклор).

Це нечисленний клас (сучасна українська материкова мова - 4,5%, українська мова діаспори - 8%, сучасна російська мова - 5%, український фольклор - 9%).

Специфічною рисою сучасної української мови є конструкція, предикативний центр якої виражений інфінітивом з дієсловом-зв'язкою бути у минулому часі: Не знати було йому, слухає Синан-бей чи не слухає (Загребельний).

Номінативний клас односкладних речень - це такий тип односкладних конструкцій, в якому стрижневий компонент виражений іменними частинами мови у називному відмінку: Роки, роки, роки... (Гончар); Сумне осінне смеркання (Стельмах); Первая пристрелка, сигнал тревоги (Граїні); Кленки, липи, ясен, дуб, ліщина (Український фольклор). Це малопоширений клас (сучасна українська материкова мова - 7%, українська діаспорна мова - 14%, український фольклор - 5%, сучасна російська мова - 6%).

Прономінативний клас односкладних синтаксичних конструкцій (назва походить від лат. *proponer* - займенник) є одним з нечисленних класів. Стрижневий компонент цієї конструкції виражений заперечним займенником із суб'єктним значенням у поєднанні з інфінітивом: Ніч. Морок. Самота. І в вікна - треті півні, І нікому стрічать невчасну цю весну (Маланюк); ...и некому заступиться: ни отца, ни матери, даже тетки нет (Астаф'єв); Дітей багато, нікому роботи (Український фольклор).

Як свідчить проаналізований фактичний матеріал, українська мова має три типи специфічних конструкцій: речення партиципного класу, деякі структури інфінітивного та прислівникового класів. Односкладні речення партиципного класу більш поширені в українській мові діаспори, ніж в українській материковій мові, де відчувається певний вплив російського синтаксису, зокрема

неозначно-особових односкладних речень. Письменники української діаспори, мову творів яких було проаналізовано, є вихідцями з центральних областей України (І.Багриний, В.Барка, О.Зуєвський, Є.Маланюк та інші), зберігають деякі мовні особливості, які були характерними для української мови у XIX та на початку XX століття (це спостерігається і у фольклорі, що теж не зазнав впливу російської мови). Слід зазначити, що синтаксична система російської мови хоч і має подібний клас односкладних речень, але природа його дещо інша, ніж в українській мові. Винятком є лише конструкції партиципного класу, які використовуються в північних регіонах Росії. За своєю природою вони повністю відповідають українським аналогам. Синтаксичні конструкції інфінітивного класу (типу *не знати було*) характерні лише для української мови і являють собою реліктові форми давноминулого часу. Синтаксичні конструкції прислівникового класу (типу *нема за що, нема чим, нема чого, нема коли, нема куди*) теж є специфічними в українській мові.

Названі типи односкладних речень ілюструють своєрідність синтаксичної системи сучасної української мови.

У третьому розділі "Міжмовні модифікації односкладних структур" визначено особливості передачі односкладних синтаксичних конструкцій з однієї мови на іншу при перекладах художніх текстів. У результаті аналізу перекладених текстів ми можемо констатувати, що у більшості випадків при перекладі зберігається структура вживаних у оригіналі конструкцій. Але все ж таки виявляється і певна кількість мовних паралелей, в яких спостерігається зміна структури речень. Ми можемо навести деякі статистичні дані: 1) при перекладі з української мови на російську: а) двоскладні конструкції можуть перекладатися односкладними реченнями (такий спосіб модифікації структури складає 23%): *У Кведлінбурзі всі три роки невпинно велося будівництво (Загребельний) - В Кведлинбурге все три года непрерывно строили (Загребельний)*; б) односкладні конструкції перекладаються двоскладними (такий тип складає 35%): *Далі, залежно від того, кому призначалося послання, пропонувано підкоритися, або ж обіцяно мир, або ж вимога миру (Загребельний) - Далее, в зависимости от того, кому предназначалось послание, предлагалось подчиниться, или же обещан мир, или требовался мир (Загребельний)*; в) односкладні конструкції одного типу перекладаються односкладними конструкціями іншого типу (ці модифікації складають 29%): *Становлено вежі, поновлено палисади, вали, поглиблювано рови*

(Загребельний) - Возвели сторожевые башни, обновили палисады, валы, углубили рвы (Загребельний); г) односкладні конструкції перекладаються непередикативними чи напівпередикативними конструкціями (цей тип модифікацій складає 13%): Невірні, яких захоплено в городі, стали поживою для меча (Загребельний) - Неверные, схваченные в городе, стали поживою для меча (Загребельний). 2) При перекладі з російської мови на українську спостерігається аналогічна картина: а) двоскладні речення перекладаються односкладними (міжмовні модифікації складають 38%): Я очень сожалею (Бондарев) - Мені дуже шкода (Бондарев); б) односкладні конструкції перекладаються двоскладними (міжмовні модифікації складають 35%): Потемнело (Гранін) - Впали сутінки (Гранін); в) односкладні речення одного типу перекладаються односкладними реченнями іншого типу (міжмовні модифікації складають 14%): - Так и мне во как неохота! - он провел рукой по горлу (Гранін) - Мені самому до зарізу не хочеться! - він провів рукою по горлу (Гранін); г) односкладні речення перекладаються непередикативними або напівпередикативними конструкціями (18% від загального числа проаналізованих контекстів): Строй, нечего сказать! (Васильев) - Стрій нівроку! (Васильев).

Найчастіше при перекладах з української мови на російську та з російської на українську структура односкладного речення зберігається, однак спостерігаються випадки її деформації. Однією з найбільш поширених ситуацій при перекладі можна назвати конкретизацією суб'єкта мовлення в перекладених еквівалентах: Колосовському випало зайти до кабинету одним з ostatnich (Гончар) - Колосовский зашел в кабинет одним из последних (Гончар). Процес конкретизації суб'єкта мовлення супроводжується процесами, які ми умовно називаємо семантичною кореляцією: Гивині батьки дуже хотіли бути багатими, але так, щоб усім людям здавалося, що вони бідні, як мак начетверо (Стельмах) - Гивини родители очень хотели разбогатеть, но так, чтобы люди думали, что они беднее нищих (Стельмах), семантичною трансформацією: І сміх і гріх було дивитися на цю нездоланну постать, натоптану злобою і болем (Стельмах) - Его комично-неуклюжая фигура вся корчилась от злобы и боли (Стельмах), актуалізацією предмета мовлення: Тиша, задума і місячне сяйво облягають чоловіка (Стельмах) - Тишина, раздумье и лунный свет (Стельмах). Слід зазначити, що найчастіше речення мови-джерела можна перекласти близькоспорідненою мовою без зміни його

структури, а така деформація структури, яка виникає при перекладі, пояснюється, можливо, виключно сприйняттям змісту твору перекладачем. Є ряд моментів, коли названий процес відбувається з об'єктивних причин: цього вимагають норми граматики. Наприклад, у мові перекладу не існує того чи іншого типу граматичної конструкції: *Згадувано старшого брата її Володимира Мономаха (Загребельний) - Они упоминали о старшем брате ее, Владимире Мономахе (Загребельний).*

Іншою, найпоширенішою ситуацією при перекладі є процес виведення суб'єкта мовлення в перекладених аналогах: *Осінь не мала тут, здавалося, кінця (Загребельний) - Осени здесь, казалось, не бывает конца (Загребельний).* Деформація структури супроводжується деякими семантичними модифікаціями. Це процеси, які ми умовно назвали семантичним коректуванням: *З жалем і страхом зрозумів, який він старий (Загребельний) - Жалостно і утрашено мелькнуло: стар, ох, как стар (Загребельний),* стилістичним коректуванням: *Згодом я довідався, що він у селі не останній, бо ж і письменний, і має чим перед людьми похвалитися (Збанацький) - Со временем до меня дошло, что и на селе он не последний - грамоту знает и перед людьми может кое-чем похвалиться (Збанацький),* трансформацією семантики: *Сонце не закрило (Загребельний) - Не вспыхнуло (Загребельний)* і трансформацією часу: *Так я теж маю некупований характер (Стельмах) - Но и мне характера не занимает (Стельмах).* Спостерігаються також випадки, коли переклад з однієї мови на іншу зробити неможливо через відсутність у мові перекладу тієї чи іншої граматичної конструкції: *Анна мала бути дружиною сина германського імператора Конрада (Загребельний) - Анну прочили было в жены сыну германского императора Конрада (Загребельний),* конкретної словоформи: *Тому й не дивуймося, що ніхто з літописців не наважився загострити перо (Загребельний) - Поэтому и не следует удивляться, что никто из летописцев не отважился заострить перо (Загребельний),* фразеологізму: *...а їй, матері, аж мурашки пробігають по тілі... (Гончар) - ...а ей, матери, зябка (Гончар).*

Ситуації, які спостерігаються при перекладі з однієї мови на іншу, належать до числа найбільш типових. Але є менш поширені випадки трансформації структури речення. Це явища уведення предиката: *"Свят, свят, невже це Данило? Звідки ж він міг узятися?" - радіє і холоде Мирон: виходить, це не смерть прийшла за ним, але і не те, чому б можна було порадуватися (Стельмах)- "Свят, свят,*

*неужто Данило? От куда ж он взялся?" - Мирон и обрадован и испуган: не смерть пришла за ним, но и це радість (Стельмах) й виведення предиката: *Що ж там? - не втерпів хлопець, вважаючи, що в цих паперах, видно, поприписувано йому якісь невідомі й страшні злочини (Гончар) - Что ж там? - не сдержался хлопец. Ему, наверняка, казалось, что в тех бумагах приписали ему разные преступления (Гончар).* Уведення предиката в перекладеному еквіваленті відбувається тоді, коли в мові-джерелі вживається напівпредикативна конструкція, лексема, словосполучення, непряме іменне сполучення слів, спостерігається повна відсутність тексту в оригіналі. Процес виведення предиката при перекладі відбувається в тих випадках, коли предикативна конструкція в мові-джерелі перекладається лексемою, словосполученням, напівпредикативною конструкцією.*

Отже, при перекладі з однієї мови на іншу виявлено такі модифікації структури односкладного речення: 1) конкретизація суб'єкта мовлення; 2) уведення та виведення предиката; 3) зміна форми предиката.

У висновках зроблено узагальнення щодо дослідження типів односкладних синтаксичних конструкцій сучасної української мови. На основі проаналізованого мовного матеріалу вдалося виявити шість типів односкладних речень: прислівниковий, дієвідмінюваний, партиципний, інфінітивний, номінативний, прономінативний. Серед них найбільш продуктивними є перші три класи. Партиципний клас становить специфічну рису сучасної української мови і вирізняє синтаксичну систему української мови від синтаксичних систем інших близькоспоріднених мов. До числа специфічних українських конструкцій належать також: 1) односкладне речення прислівникового класу, в якому предикативний центр виражений словами *немає/нема* у поєднанні з питальними займенниками, прислівниками та інфінітивом; 2) односкладне речення інфінітивного класу, в якому предикативний центр виражений інфінітивом та дієсловом-зв'язкою *бути* у минулому часі. Предикативний центр односкладних речень найчастіше може поширюватися іменниками у знахідному та родовому відмінках, інфінітивом.

Основні здобутки дослідження висвітлено в таких публікаціях автора:

1. Караман С.О., Городецька В.А. та інші. "Робочий зошит з відповідями" до посібника "Українська мова. Усний і письмовий

(диктант) екзамену. Поглиблений етап вивчення”: дидактичний матеріал - К.: “Магістр-S”, 1997. - С. 64 - 88.

2. Городецька В.А. Деякі спостереження над партиципним класом односкладних речень української мови та його відмінність від аналогічних речень інших слов'янських мов // Наукові праці викладачів, докторантів, аспірантів та студентів. - Вип. I (до 15-річчя відновлення підготовки в інституті вчителів української мови та літератури). - Кривий Ріг, 1996. - С. 56-64.

3. Городецька В.А. Конструкція на -но, -то як специфічна односкладна структура синтаксичної системи сучасної української мови та її роль у формуванні культури мовлення // Людина - культура - духовність: Збірник наукових праць. - К., 1996.- Вип. II. - С. 78-83.

4. Городецька В.А. Інфінітивний, прономінативний та іменний класи односкладних синтаксичних конструкцій // Матеріали доповідей і реферати повідомлень секції “Людина, культура, духовність” 2-го Міжнародного симпозіуму “Людина: мова, культура, пізнання” 16-17 квітня 1997 року, Кривий Ріг, Україна. - Кривий Ріг, 1997. - С. 63-66.

5. Городецкая В.А. Некоторые способы конкретизации предмета речи в русско-украинских языковых параллелях (на материале односоставных предложений) // Вестник Днепропетровского университета. Языковедение: Сборник научных трудов. Вип. I. - Дніпропетровськ, 1993. - С. 22-26.

6. Городецкая В.А. Деформация субъекта речи как основной параметр модификации структуры односоставных предложений // Структура и семантика слова. - Кривой Рог, 1993. - С. 31-34. - Рукопись депонирована в ГНТБ Украины 13.08.93. №1728. - Ук.93.

АНОТАЦІЇ

Городецька В.А. Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 - українська мова. - Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, 1997.

Дисертацію присвячено актуальній проблемі дослідження структури односкладного речення сучасної української мови.

Встановлено, що в синтаксичній системі української мови існує шість типів односкладних синтаксичних конструкцій. Специфічною рисою українського синтаксису є речення із предикативним центром, вираженим формами на -но, -то.

Виявлено особливості будови та семантики односкладних конструкцій сучасної української материкової мови, української мови діаспори та мови українського фольклору.

З'ясовано синтаксичну синоніміку досліджуваних речень на основі зіставлення міжмовних модифікацій односкладних синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: односкладне речення, предикативний центр, поширювачі предикативного центру, партиципний клас, дієвідмінюваний клас, інфінітивний клас, прономінативний клас, номінативний клас, суб'єкт мовлення.

Городецкая В.А. Структура односоставного предложения украинского языка (в сравнении с русским). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. - Национальный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, 1997.

Диссертация посвящена актуальной проблеме исследования структуры односоставного предложения современного украинского языка.

Установлено, что в синтаксической системе украинского языка существует шесть типов односоставных синтаксических конструкций. Специфической чертой украинского синтаксиса является предложение с предикативным центром, выраженным формами на -но, -то.

Выявлены особенности структуры и семантики односоставных конструкций современного украинского материкового языка, украинского языка диаспори и языка украинского фольклора.

Выяснен вопрос о синтаксической синонимике исследуемых предложений на основе анализа межъязыковых модификации односоставных синтаксических конструкций.

Ключевые слова: односоставное предложение, предикативный центр, распространители предикативного центра, партиципный класс, спрягаемо-глагольный класс, инфинитивный класс, наречный класс, прономинальный класс, номинативный класс, субъект речи.

Gorodetskaya V.A. The structure of the one-member sentence of the Ukrainian language (in comparison with the Russian language). - Manuscript.

The dissertation is presented to acquire the degree of Candidate of Philology, speciality - 10.02.01 - Ukrainian language. - National Pedagogical University named after Dragomanov M.P., 1997.

The dissertation is devoted to the actual problem of the investigation of the structure of the one-member sentence of the contemporary Ukrainian language.

It is determined that there are six types of one-member syntactical constructions in the syntactical system of the Ukrainian language. The specific feature of the syntax of the Ukrainian language is a sentence with the predicative centre, expressed by forms, ending in -но, -то.

The structural and semantic peculiarities of the one-member constructions of the contemporary Ukrainian language, the Ukrainian language of diaspora and the Ukrainian folklore are defined.

The question of syntactical synonyms of the investigated sentences on the base of analysis of the inter linguistic modifications of one-member syntactical constructions is pointed out.

Key words: a one-member sentence, the predicative centre, the elements, extending the predicative centre of the sentence, the participial type of the sentence, the type of the sentence, expressed by the finite form of the verb, the infinitive type of the sentence, the adverbial type, the type of the sentence, expressed by a pronoun, the nominative type, the implied performer of an act of speech.

Підписано до друку 09.12.97р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1.0, Обл.-вид. арк. 0,8.
Наклад 100. Зам. 330.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86